

DE LA TRADIȚIONALISM LA MODERNISM
ÎN ABORDAREA RAȚIONALULUI ȘI IRAȚIONALULUI /
TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES
IN STUDYING THE RATIONAL AND THE IRRATIONAL

[Anjela COȘCIUG](#)

conferențiar universitar, doctor în filologie

(Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova)

acosciug@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-4720-8111>

Abstract

Traditionally, the rational is conceived as a phenomenon in full agreement with the notions of reason and norm. Thus, anything that is reasonable is considered rational. In a similar vein, the irrational denotes the opposite to the aforementioned notions. However the question that modern researchers are concerned about is if the rational and the irrational are indeed in opposition or in conflict. From an interactive point of view, these notions are understood as conditioned realities. Therefore, in a modern investigation, these entities find themselves in unity and not in opposition. Being analyzed as something mutable, they are brought into line with logic or lack of logic. The mobility of the rational and the irrational is explained by lack of any rational ideal, because what was rational at one time may no longer be rational at another one.

Keywords: *reason, rational, iriontium, perspective, concept, theory, phenomenon*

Rezumat

În accepție tradițională, noțiunea de rațional trimite la ceva ce este în conformitate cu rațiunea și cu normele acesteia. Astfel, totul ce este rezonabil este, în același timp, și rațional. Prin urmare, iraționalul ar fi opus atât rezonabilului, rațiunii, cât și normelor acesteia. Astăzi, cercetătorii se întrebă, dacă raționalul și iraționalul sunt, cu adevărat, în opoziție sau chiar în conflict. Concepute din perspectivă muabilă, noțiunile de rațional și irațional se condiționează reciproc, în sensul că raționalul nu poate exista fără irațional, iar raționalul pur nu există. Iată de ce, în teoriile moderne, aceste fenomene sunt analizate în unitate și nu în opoziție.

Cuvinte-cheie: *rațiune, rațional, irațional, perspectivă, notiune, teorie, fenomen*

În accepție tradițională, noțiunea de rațional trimite la „ceva ce este în conformitate cu rațiunea și cu normele acesteia” (Философский энциклопедический словарь, 2001, p. 426). Însă așa cum tot ce ține de normativ este, în același timp, și valoare, și raționalul poate fi calificat drept valoare. Este cunoscut faptul că rațiunea, dar și valorile în genere evoluează, fiind fenomene dinamice. Reiese că ceea ce era rațional în Antichitate, poate să nu mai fie rațional într-o perioadă istorică posterioară Antichității. Cu referire la acest subiect însă, filosofia tradițională dă dovadă de o anumită rezervă, apelând la

așa-numita *gândire rațională* sau *ideal rațional* pentru a demonstra faptul că raționalul este ceva static. Se consideră, astfel, că gândirea rațională culminează în discursul științific, adică este o gândire obiectivă, care nu are nimic comun cu prejudecățile sau cu așa-numitele *însușiri oculte ale personalității* și e legată de o cunoaștere metodică a realității, caracterizată printr-un grad mai mare sau mai mic de abstractizare. Gândirea obiectivă mai este interpretată și drept una universală, adică una proprie speciei umane în ansamblu și nu unui individ luat aparte. Însă după cum se observă ușor, această poziție nu demonstrează că un ideal rațional nu este dinamic. Din aceeași perspectivă tradițională, iraționalul este definit drept o noțiune cu conotație negativă: este declarat irațional „tot ceea ce contravine rațiunii” (*ibidem*). Prin urmare, iraționalul nu este o noțiune simplă, deoarece, opus raționalului, el se opune, în același timp, și regulilor fundamentale ale logicii, cu care raționalul vine în acord, acestea aplicându-se unui demers științific cognitiv sau unei simple acțiuni factitive. Reiese că, prin irațional, se concepe, în primul rând, lipsa *consistenței logice* și a *coerenței*. Cu referire la comportamentul unei persoane, iraționalul se manifestă, de exemplu, la nivel de dezacord cu eu-l interior al persoanei date sau cu concepțiile și principiile acesteia. E vorba, prin urmare, de situațiile când se crede, în același timp, un lucru și contrariul acestuia. Cazul dat e prezentat drept o *acrasia*, definită încă de Aristotel în cartea a VII-ea a lucrării sale „*Etica la Nicomac*” și care constă în faptul că o persoană oarecare știe perfect ce are de făcut, dar acționează contrar principiului „bunei” acțiuni. E cazul, de exemplu, al individului care știe că consumarea excesivă a alcoolului este dăunătoare sănătății, acceptă acest adevăr științific, dar, totuși, atunci când apare ocazia, consumă alcool în mod excesiv. Prin urmare, acțiunea lui (adică acțiunea de a bea vin) vine în contradicție cu principiul acestei acțiuni, care presupune că consumarea alcoolului (dacă și e permisă) trebuie să fie moderată. În situația când o persoană crede și, în același timp, nu crede în existența farfuriilor zburătoare, avem, de asemenea, o manifestare a iraționalului. Se susține că, la nivel cognitiv, iraționalul ia, de cele mai dese ori, forma unei judecăți false din perspectivă logică și se citează, în acest caz, următoarea unitate: <în această casă, toți pisoii sunt negri; Pufușor este un pisoi ce trăiește în această casă, el este alb>. Unitatea în cauză este adusă drept exemplu când iraționalul este legat de o greșeală logică, care survine atunci când sunt încălcate o serie de reguli ale „bunei” rațiuni, adică când se dă preferință unor *imbolduri spirituale* în detrimentul consistenței logice și al coerenței, în primul rând, adică, indirect, și în detrimentul deductibilității. Se consideră că aceste imbolduri contractează, de cele mai dese ori, cu afectivitatea, inconștientul sau chiar cu nebunia, adică, în ultimă instanță, cu ceva ce nu se supune controlului. Toate acestea postulează că limita dintre rațional și irațional este întotdeauna și o limită între

inteligibil, deductibil, coerent, consistent logic și non-inteligibil, non-deductibil, incoerent și non-consistent logic, deoarece iraționalul ar mai fi echivalat și cu ceva lipsit de sens, de inteligibilitate (Carfantan, 2002), lipsit de posibilitatea de a fi interpretat. Se crede că este inteligibil doar ceea ce poate lua forma unui concept, iar conceptul este definit, de cele mai dese ori, drept „o imagine generalizată a însușirilor esențiale ale unui fragment al realității” (Vergez et al., 1981, p. 54). Iată de ce se afirmă că și noțiunea de Dumnezeu nu se pretează unei deducții raționale, ci unei modelări, mai curând, de ordin spiritual. Totodată, se susține că este inteligibil, adică interpretativ, și ceea ce este justificat, adică fundamentat, motivat, argumentat. Astfel, judecata <nu avea decât 30 de ani, dar a murit, căci avea inima bolnavă> este considerată inteligibilă în virtutea faptului că moartea a survenit din cauza unei boli cardiace incurabile. Judecata < cumpără o țesătură roșie, dar când se întoarce acasă, îi zise mamei că a cumpărat o țesătură albă > este calificată drept non-inteligibilă, deoarece nu permite formularea unei motivări asupra faptului de ce persoana X a cumpărat o țesătură de o culoare, dar a zis că este de altă culoare. Se mai afirmă că inteligibilul corelează cu amploarea și chiar cu finalitatea judecății, în sensul că „numai o judecată „amplă”, finalizată poate constitui subiectul unei interpretări „ample” (Carfantan, 2002). Să comparăm următoarele judecăți:

(1) < el a plecat >;

(2) < el a plecat ieri la București cu trenul de la orele cinci >.

Prima judecată înglobează subiectul logic < el > și predicatul logic < a plecat >. Acest predicat nu este considerat drept unul „amplu”, fapt care permite să se afirme că judecata în cauză nu implică o interpretare „amplă”. În același timp, se afirmă că a doua judecată înglobează același subiect logic <el>, dar un predicat logic mai „amplu” în comparație cu prima judecată, și anume < a plecat ieri la București cu trenul de la orele cinci >, care permite o interpretare mai amplă. Prin urmare, se afirmă indirect că non-inteligibilul mai corelează și cu non-finalitatea și lipsa amplitudinii. Astfel, unitatea «Păi...» nu are nici amploare și nici finalitate, și nu este inteligibilă spre deosebire de unitatea „Păi el e aici, dar trebuie să fie la București”. Din cele expuse mai sus, ar reieși că raportul dintre rațional și irațional este unul de opoziție, de conflict chiar, acesta luând forma unui antagonism indestructibil, domeniile raționalului și iraționalului fiind unele ce se exclud reciproc, reducând la zero posibilitatea unui dialog, unei comunicări. Astăzi se mai consideră că iraționalul umilește și chiar amenință rațiunea, în timp ce raționalul exclude prin sine iraționalul. Afirmatia trebuie înțeleasă în sensul că iraționalul este un obstacol în calea rațiunii, atât cu raportare la o acțiune factuală, cât și cu referință la cunoașterea în genere, deoarece este o limitare permanentă a inteligibilității. Limitarea inteligibilității mai este concepută drept o slăbire a

raționalului, acesta făcând din inteligibilitate unul dintre principalii săi parametri. Se consideră, tradițional, că limitarea inteligibilității pune o problemă serioasă în demarcarea adevărului de fals, această demarcare fiind facultatea esențială a rațiunii. Dar, după cum sublinia E. Kant în „Critica rațiunii pure”, pierderea acestei facultăți duce la transformarea raționalului în irațional. Afirmarea că raționalul exclude prin sine iraționalul reiese din faptul că raționalul este o realitate cu o putere de unificare sintetică supremă (Kant, 2001). Dacă se susține însă că iraționalul umilește, iar, în unele cazuri, amenință chiar raționalul, nu se uită oare, într-o anumită măsură, de caracterul suprem al rațiunii? Oare ceva suprem poate fi umilit de ceva mai puțin suprem? Oare ceva ce se pretează ușor umilinței mai poate fi numit suprem? Dacă afirmăm totuși că rațiunea are caracter suprem, atunci raportul dintre rațional și irațional nu mai poate fi, pur și simplu, unul de opoziție, de conflict, ci, mai degrabă, unul de ierarhie, de condiționare, adică unul dinamic, în care apariția unui fenomen (a raționalului, de exemplu) condiționează apariția celuilalt. Nu ar fi oare raportul în cauză unul dialectic, ce ar presupune dacă nu o unitate a raționalului cu iraționalul, atunci, cel puțin, un dialog dintre aceste fenomene? Dialogul dat pare necesar pentru însăși existența raționalului și iraționalului, în sensul că conceperea unei realități se face prin comparație, iar aceasta din urmă se realizează, la rândul ei, cel mai ușor în baza unor noțiuni corelate. E ca și în cazul conceperii frumosului prin noțiunea de urât, ultima asumându-și rolul de principiu de posibilitate a existenței frumosului.

Se pare că dialogul dintre rațional și irațional ia forma unei influențări, am zice chiar a unei generări, în sensul că iraționalul se prezintă ca un motor, un generator al raționalului. În orice caz, așa se prezintă lucrurile din perspectiva istoriei științelor, când existența iraționalului a fost factorul esențial, care a determinat rațiunea să-și schimbe metodele, să se renoveze. Renovarea în cauză s-a produs mai des prin confruntarea rațiunii cu haosul, complexitatea, probabilul etc. Din cele expuse, reiese că raționalul nu poate exista fără irațional, adică raționalul în sine nu există (de astfel, nici iraționalul), iar rațiunea este un fenomen dinamic. Dinamismul în cauză își are rădăcinile în metodele rațiunii și în existența iraționalului. Astfel, revoluția științifică, înfăptuită de Galilei și Newton a dus la o transformare profundă a idealului rațional, fundamentat de Aristotel. Raționalul nu cedează în fața iraționalului, ci instaurează un dialog serios cu acesta din urmă, dialog ce duce la dezvoltarea de mai departe a rațiunii. Nici fidelitatea oarbă față de normele raționale tradiționale nu este salutară, deoarece rațiunea trebuie să se „adapteze” tot timpul noilor „condiții” și „realizări”, astfel încât să fie gata să accepte ca explicații raționale chiar și modelele explicative cu elemente pur-fictive, multiple, adică așa-numita *gândire complexă*, care culmi-

nează mai des în beletristică. Oare beletristica nu este astăzi supusă unei cercetări științifice?

Din cele expuse mai sus, concluzionăm că strategia în cauză nu face decât să „strâmtoreze” arealul iraționalului, astfel încât să fie posibilă afirmația că iraționalul de ieri se poate transforma într-un rațional al momentului actual, pe când raționalul de ieri poate lua, la momentul actual, forma unui irațional. Astfel, dacă pentru E. Kant era irațional să se facă cercetări de ordin cosmologic, atunci, în secolul al XX-lea, cosmologia este deja un domeniu prioritar de investigare științifică. Și dacă pentru geografii antici Ultima Thule era capătul pământului, atunci astăzi aceasta nu mai e o afirmație științifică. Reiese că nici raționalul și nici iraționalul nu sunt fenomene absolute, ci relative. În această situație, după cum opinează, pe bună dreptate, A. Petit (Petit, 2003, p. 23), se cere a nu confunda iraționalul cu raționalul neexercitat, cum ar fi cazul gândirii primitive, calificată în grabă de savanții secolului al XX-lea drept una mitică, magică chiar, cu alte cuvinte, irațională. Se știe că orice gândire este axată, în primul rând, pe logică, adică pe anumite unități și procedee logice, logica fiind pilonul raționalului. În afară de aceasta, mitul primar, adică mitul clasic, nu era decât o încercare a indivizilor primitivi de a-și explica fenomenele lumii înconjurătoare. Prin urmare, mitul clasic trebuie conceput drept o formă primitivă de cercetare. Iar orice cercetare, fie ea efectuată și de pe poziții „primitive”, se face cu concursul rațiunii care apelează, într-o măsură mai mare sau mai mică, la abstractizare. Concepția *animistă* asupra lumii înconjurătoare, specifică individului primitiv, se poate forma doar pe principiul abstractizării, iar această concepție, după cum atestază V. Kernbach (Kernbach, 1995, p. 33), vine să înlocuiască concepția animalistă și aceasta are loc doar atunci când individul primitiv poate să admită existența abstractului (a sufletului detașat de corp, de exemplu), adică a ceva ce există, dar nu se vede, nu se simte și rămâne de conceput doar ca o abstractizare.

Așadar, cum se explică calificarea gândirii primitive drept una irațională? Credem că această greșeală s-a produs din cauza faptului că savanții secolului al XX-lea au rămas fideli, în multe privințe, principiilor tradiționale în identificarea raționalului și iraționalului, fără să țină cont de caracterul evolutiv al rațiunii și raționalului care poate fi și neexercitat, implicit, și poate avea, după A. Petit (Petit, 2003, p. 47), diferită intensitate: de la cea minimală (în discursul mitic și cel magic) până la cea maximală (în discursurile matematic și logic, bazate pe o abstractizare completă). Dacă se acceptă ideea lui A. Petit, atunci chiar și fenomene ca afectivul sunt raportate la domeniul raționalului, al raționalului implicit. Or, aceste fenomene nu refuză sută la sută raționalul, în sensul că, în cazul unei *acrasia*, este vorba nu de refuzul total al raționalului, ci de o lipsă de adecvență între o premiză universală și una particulară, în timp ce raționalul este conservat sub o formă implicită, instru-

mentală sau de calcul. Dacă se pledează, la ora actuală, pentru o frontieră slab conturată între rațional și irațional, mai ales din perspectivă istorică, reiese că raționalul pur nu există și că raționalul și iraționalul formează un cuplu, astfel încât raționalul implicit este luat ușor drept irațional în baza anumitor interferențe cu iraționalul. Orice cuplu este definit drept un ansamblu, o unitate de două elemente. Ar reieși că relația raționalului cu iraționalul este una de unitate.

Concluzii

Analiza raportului dintre rațional și irațional permite să înțelegem raționalul doar ca ceva ce există datorită corelatului său, adică iraționalului. Prin urmare, raționalul nu este o noțiune absolută, definită prin sine însăși, ci una relativă, muabilă, care ia diferite forme de-a lungul evoluării cunoașterii. Aceasta reduce la zero teoria despre idealul rațional și șterge aproape în întregime limita dintre rațional și irațional, fapt ce-i face încă pe unii cercetători să califice greșit drept irațional un rațional neexercitat, adică implicit.

Referințe

- Carfantan, S. (2002). *Philosophie et spiritualité*. <http://sergecar.club.fr/cours/raison1.htm>.
- Kant, E. (2001). *Appendice à la dialectique transcendentale*. Éditions Nathan.
- Kernbach, V. (1995). *Dicționar de mitologie generală*. Editura Hyperion.
- Petit, A. (2003). La Rationnalité. In *Les notions de philosophie*. Éditions Folio Essais.
- Vergez, A., Huisman, D. (1981). *Nouveau cours de philo*. Éditions Nathan.
- (н.д.) (2001). *Философский энциклопедический словарь*. Из-тво ИИФРА/(n. d.) (2001). *Filosofskij ènciklopedičeskij slovar'*. Iz-tvo INFRA.